

Rensevalgets kvaler

Av Hilde Smedstad Moore

Rensing av malerier er ofte kontroversielt, og for malerikonservatorer er det noe av det mest bekymringsfulle vi kan gjøre. Det skyldes flere faktorer. For det første kan rensing av malerier føre til store forandringer rent utseendemessig. Når noe fjernes eller renses bort fra maleriet, er det for alltid, og det er ingen vei tilbake. Enhver rensesprosess er dessuten belastende for maleriet, og velges feil materialer og metoder, kan vi i verste fall risikere å ødelegge det. Før en eventuell rensesprosess må malerikonservatoren derfor forholde seg til fagetsiske retningslinjer, i tillegg til å ta i betraktning kjemiske og strukturelle spørsmål for å forsikre seg om at maleriet ikke skades¹. Nedenfor skal jeg beskrive de ulike spørsmålene og betraktningene som ble gjort med tanke på eventuell rensing av maleriet på Lammersepitafiet (minnetavle) fra Mariakirken i Bergen (Figur 1).

Hilde Smedstad Moore er malerikonservator og tilsatt ved AM

Fagetiske vurderinger

Som Lise Chantrier Aasen har vært inne på, har malerier ulike verdier. I

¹ Problemstillinger rundt tid og kostnader er ikke tatt med i denne artikkelen.

Fig. 1. Lammersepitafiet er en minnetavle over prestefamilien Lammers og er datert 1648. Verket måler 145 x 162,5 cm og er malt med oljefarger på lerret. Epitafiet er ansett for å være et meget godt kunstnerisk arbeid, særlig kvaliteten i gjengivelsen av de portrettertes ansikter. Maleriet er signert LVHF og i kunsthistorien er signaturen tolket til å stå for Lambert van Haven fecit (gjort av Lambert van Haven). Lambert ble født i Bergen i 1630 og døde i København 1695. Han var bare 18 år gammel da maleriet ble malt, og det er antatt at han på dette tidspunktet gikk i lære hos sin far Salomon van Haven. Det er også en teori om at Lambert kan ha vært elev av Elias Fiigenschoug på grunn av bildets slektskap med Fiigenschougs kunst. Rammeverket antas å være utført av billedhugger Anders Smith. Rammen har vært del av et større rammeverk, og de øvrige delene finnes i magasinet ved Universitetsmuseet i Bergen. Foto: Hilde S. Moore.

forkant av en konserveringsprosess er det derfor viktig å undersøke maleriet nøye med de ulike verdiene i tankene for å kunne ta balanserte beslutninger om hvordan disse skal ivaretas. Det er derfor viktig å kartlegge maleriets tilstand og endringer som har oppstått gjennom tidene. Det kan være endringer som gulnet ferniss, støv og smuss, eller endringer gjort med hensikt slik som overmalinger og retusjer som etter hvert kan ha blitt misfargede. Gjennom undersøkelser av Lammersepitafiet kom det frem at malerioverflaten var dekket med et tykt lag støv og smuss, i tillegg til en ferniss som hadde gulnet betydelig (Figur 2). Støvet, smuset og den gulnede fernissen forringer vår opplevelse av maleriet ved at fargevalører, kontrast, detaljer, dybdeillusjoner og modelleringer i maleriet er endret eller tildekket. Dessuten har fernisslaget en ujevn og oppbrutt karakter (Figur 3). Det var også tydelig at maleriet har vært behandlet tidligere. I denne forbindelse ble de sorte områdene i klærne til de portretterte overrenset. I mikroskop sees tydelig at original maling er nedslitt og enkelte områder helt fjernet. Store partier med eldre overmalinger er knyttet til de samme områdene, trolig for å skjule overrensingen. Det er også flere eldre misfargede retusjer. Alle disse endringene innebærer at maleriets kunstneriske og estetiske verdi reduseres, og dermed kunstnerens mening med verket og maleriets opprinnelige utseende. På en annen side har alle disse sekundære materialene en historisk verdi. Inn i den

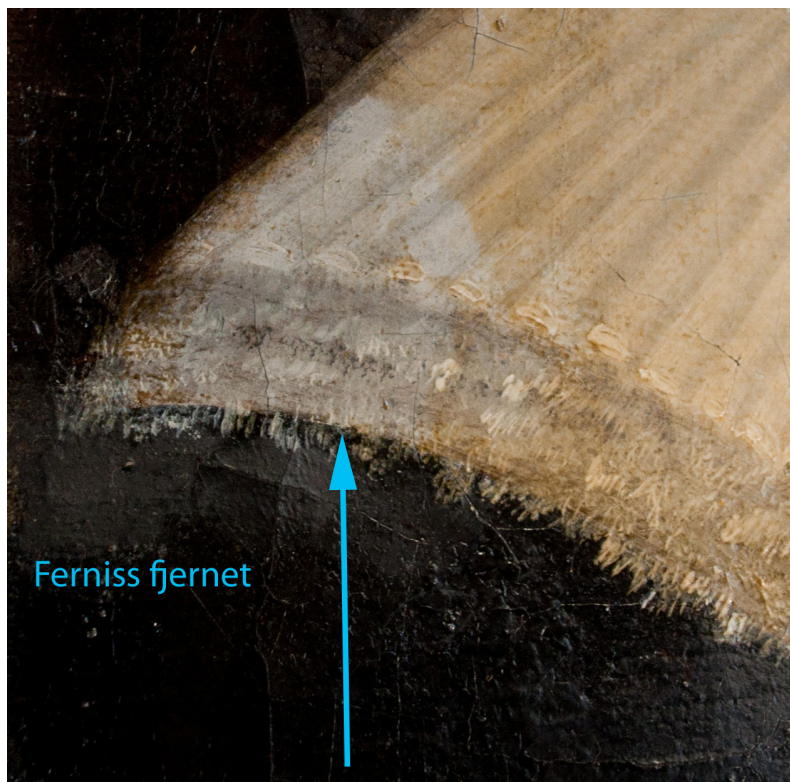

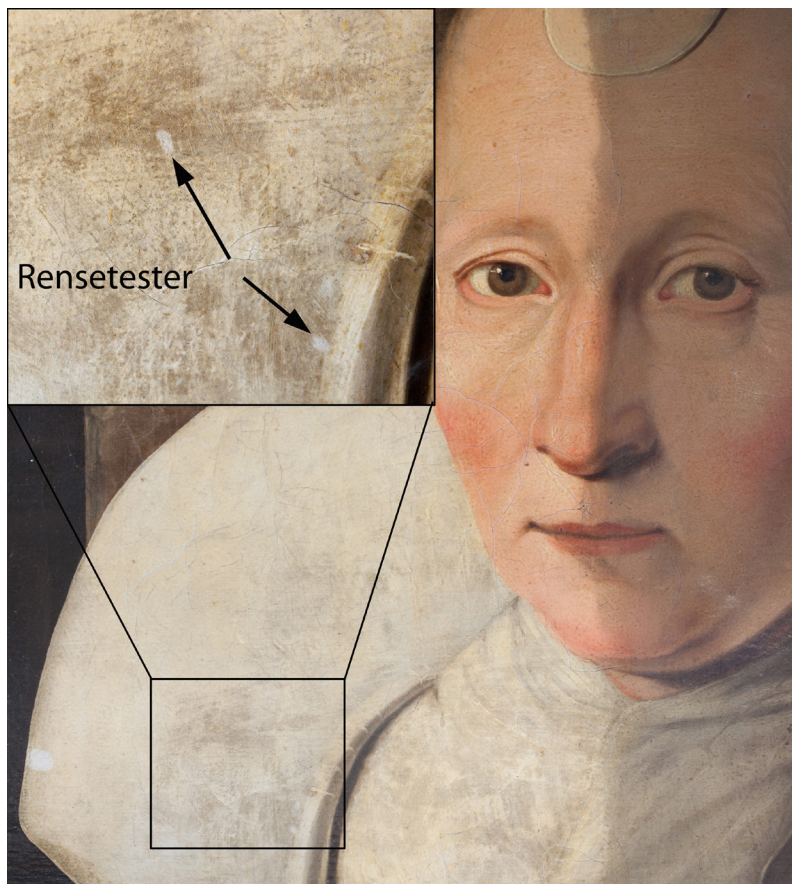
Fig. 2. Noe av den gulnede fernissen er fjernet på kragen. Kragen fremstår med en tilnærmet hvit farge i motsetning til der fernissen ikke er fjernet hvor den har en gulere farge. Foto: Hilde S. Moore.

Eksempler på kjente kontroversielle renseprosesser

Det er ikke uvanlig at eksperter er uenige om hvor langt man skal gå i en renseprosess, og det finnes flere kjente eksempler på det. Et eksempel er rensingen av Michelangelos malerier i det sixtinske kapell i 1990-årene, hvor mange hevdet at mye av Michelangelos originale verk gikk tapt i forbindelse med fjerning av smuss, støv og stearinrøyk.

Et annet kjent eksempel er uenigheten som oppstod i forbindelse med rensingen av et av Leonardo da Vincis mest kjente maleri «Madonna og barnet med Sankt Anne». Flere eksperter hevdet at maleriet er overrenset og ble lysere og klarere enn slik maleriet opprinnelig så ut og slik kunstneren ønsket. Det ble også uttrykt bekymring for at original maling er blitt rensert bort som følge av at et mindre område ble feiltolket for å være overmaling. De mente at det ikke ble utført tilstrekkelig med undersøkelser og renses tester i forkant av rensingen.

Fig. 3. Støv og smuss er fjernet på halve ansiktet til prestefruen. Som detaljfotoet viser, fremkommer ujevnheter i fennissen tydeligere etter at støv og smuss er fjernet. Små rensetester av fennissen er utført og viser at ujevnhetene vil bli fjernet dersom maleriet blir renset for fenniss. Foto: Hilde S. Moore.

historiske verdien inngår også patina som av mange er høyt verdsatt. Ved å rense maleriet vil noe av den historiske verdien og patinaen til kunstverket fjernes, hovedsakelig som spor av maleriets «livsløp».

Det er uunngåelig å prioritere enkelte verdier til fordel for andre. I dette tilfellet har jeg valgt å vektlegge de estetiske og kunstneriske verdiene, blant annet på grunn av maleriets utstillingssituasjon. Male-

riet henger i en kirke med høye besøkstall (primært gjennom turisme) og estetikken er derfor meget vesentlig. Den kunstneriske verdien er også veldig viktig da maleriet er et av norgeshistoriens flotteste epitafier og av høy kunstnerisk kvalitet med mange fine detaljer. Lesbarheten til maleriet er svært betydningsfull og ved å rense maleriet vil de flotte detaljene og den maletekniske kvaliteten komme tydeligere frem. Det ble derfor beslut-

tet å rense maleriet for støv, smuss, gulnet fenniss og misfargede retusjer, dersom det var mulig å finne forsvarlige metoder. Overmalingene ble valgt beholdt, dels på grunn av at områder med nedbrutt maling vil komme mer til syne, men hovedsakelig fordi det ikke var mulig å fjerne fennissen uten å risikere å skade original maling (se nedenfor).

Rensetester

Når de etiske vurderingene er foretatt, og det er bestemt at maleriet skal renses, er det viktig å utføre en rekke rensetester for å finne metoder og materialer (Figur 4). Metodene og materialene bør så effektivt som mulig fjerne det vi ønsker, samtidig som de belaster maleristrukturen minst mulig og ikke skader malinglagene. Støv og smuss som ligger over en fenniss fjernes som regel uproblematisk da smuss og fenniss ikke løses av samme løsemidler, og fennissen isolerer dessuten for underliggende malingsstruktur. Ved to adskilte renseprosesser har en også mer kontroll. Kontrollen er viktig fordi fennissrensing innebærer større risiko for maleriet da det ofte er nødvendig å bruke organiske løsemidler, som for eksempel etanol eller aceton. Enkelte malinglag er sensitive for slike løsemidler, og det kan være fare for å løse opp pigmenter slik at maling går tapt. Det kommer blant annet av at bindemiddelet sveller eller mykes opp slik at de fysiske bindingene av pigmentpartikler reduseres. Tester som ble utført på Lammersepitafiet viste at lyse områder med mye bly-

hvittpigment tålte de fleste løsemidlene. På en litt forenklet måte kan dette forklares ved at blyhvitt binder seg godt til oljebindemiddelet. Enkelte av de sorte originale områdene, hovedsakelig mønster i klærne, viste seg å være noe sensitive for løsemidler. Det kan blant annet skyldes at enkelte sorte pigmenter ikke binder seg like godt til bindemiddelet. En total fjerning av fennissen vil derfor ikke være forsvarlig å gjennomføre. Det var ikke mulig å komme frem til en optimal løsning, noe som for øvrig ikke er så uvanlig. Vi sto igjen med tre ulike forslag for hva som kunne gjøres med fennissen hvor alle har ulike fordeler og ulemper. Forslagene er sendt til Riksantikvaren (RA) sammen med diskusjonen rundt de etiske vurderingene i forhold til om fennissen bør fjernes eller ikke.

Ett alternativ er ikke å fjerne fennissen. En fordel med dette alternativet er at maleriet unngår belastningen og risikoen som fennissrensing er for maleriet. Ulempene er som kjent at fennissen forringer maleriets estetiske og kunstneriske verdi i stor grad.

Et annet alternativ kan være å fjerne fennissen selektivt ved at den tas bort i de lyse områdene og forblir urensert i de mørke partiene. Fordelen her er at fennissen fjernes i de områdene hvor den forringer fargene og valørene mest. En slik selektiv rensing kan likevel være uheldig i forhold til den opprinnelige balansen i farger, valører og romvirkning. De mørke partiene forringes imidlertid mindre av den gule fennissen enn lyse

Fig. 4. Hilde Smedstad Moore utfører rensesetter for fenniss på Lammersepitaftet under mikroskop. De grålige områdene i forgrunnen er støv og smuss som ikke er fjernet. Foto: Lise C. Aasen.

områder, selv om enkelte av de mørke fargene i klærne har en grønnlig tone på grunn av den gulfnede fennissen.

Et tredje alternativ er at fennissen fjernes totalt i de lyse partiene i ma-

leriet. I de mørke partiene fjernes fennissen delvis ved å la et tynt lag med fenniss ligge igjen på overflaten. I likhet med det andre alternativet kan en slik selektiv og delvis rensing være uheldig i forhold til balansen i farger

og valører. De mørke partiene vil likevel forringes mindre av den gulnede fernissen da noe av fernisslaget blir fjernet. En annen ulempe med en slik delvis rensing er at det kan være vanskelig å rense jevnt ved å la et uniformt lag av (gulnet) ferniss ligge igjen. I tillegg kan det være en risiko for nedbrytning eller uttrekking av olje i malinglaget selv om man ikke får direkte avsmittning av pigmenter. Denne risikoen kan imidlertid reduseres ved å benytte et løsemiddel med rask fordamping. Fordelen ved å stå igjen med et tynnere lag med ferniss er, som nevnt, at fargene og valørene

forringes mindre enn dersom fernissen får stå urensset.

Det finnes sjeldent enkle svar på hvordan malerier skal renses. Hva som eventuelt skal fjernes, samt valg av metoder, bør tas i betraktning av maleriets ulike verdier, dets tilstand, kontekst og utstillings situasjon. Det er som regel nødvendig å gjenskape et nytt forhold mellom kunstverkets verdier, og disse kommer ofte i konflikt med hverandre. Det er derfor uunngåelig å prioritere enkelte verdier fremfor andre og å inngå kompromisser.

Litteratur

Dykstra, S.W. 1996. The Artist's Intentions and the International Fallacy in Fine Arts Conservation. *Journal of the American Institute for Conservation*, Vol. 35, No. 3.

Hedley, G. 1990. Long Lost Relations and New Found Relativities: Issues in the Cleaning of Paintings. *Appearance, Opinion, Change: Evaluation the Look of Paintings*. The United Kingdom Institute for Conservation, London.

Hedley, G. 1993. On humanism, aesthetics and the Cleaning of paintings»,
I Villers, C. (red.) *Measured Opinions*.

URL:

<http://jyllands-posten.dk/kultur/article2649055.ece>

<http://en.wikipedia.org/wiki/Restoration-of-the-sistine-chapel.fresco>